

Paulay Edét nemzeti színháztörténetünk legnagyobb alakjaként, végzett tevékenységét annak legszebb fejezetei között tartjuk számon. Hatalmas munkabírással, tudásvágygal és párfját ritkító, kiváló színpadi érzéssel és szakismerettel rendelkezett, amelyek ötvöződtek kivételes szorgos munkájával és töretlen hitével. Műveltségét a kitartó szorgalmából és széles körű érdeklődéséből fakadó tehetségének köszönheti. Nagyszerű társulatot hozott létre, korának megfelelően egy modern színházat igazgatott. Bátran alkalmazta az új színháztechnikai elemeket, neki köszönhetjük az első villanyvilágítás bevezetését a színházba, amely ekkor még más országokban is nagy újdonságnak számított.

Paulay Ede hatalmas pályáve a teljes ismeretlenségből az országos hírnévig terjed. Vándorszínészként kezdte, volt színházi mindenés is, valójában a sűgolyuktól a legmagasabb színházi rangig, a Nemzeti Színház drámái igazgatói posztjáig futotta be életpályáját. Bár nem nevezhető kiemelkedő színésznek, de mint tanár, rendező, fordító, elméleti és gyakorlati színi direktor maradandót alkotott.

Emlékező írásunk végén olvassuk Váradi (Wéber) Antal (1854–1923) író, tanár, bölcseleti doktor köszöntőjének alábbi részletét. Ő a Színészeti Tanoda igazgatója volt Paulay Ede halálát követően. A köszöntőt 1890-ben Paulay jelenlétében a Színészeti Tanoda 25 éves jubileumi ünnepegén mondta:

„Kik annyian, s oly dísz adó sereggel / Gyűlétek egybe – egykor mint tanítvány / S sok közte pályájának mestere:/ Ki erre jár, ki arra, annyi szív / Hányfélét érez, hány felé hevíül! / De egyet mind, mind hűn őriztetek meg, / Ez mind mindannyiunkat összefűz, / Egy név, amely szeretve száll szívünkbe / Amelyet elfeledni nem fogunk, / Hisz mindenik lelkében megtalálom / Hálás fűzérben – Paulay nevé!”*

Várhelyi Gyula

Magyarok a nagyvilágban

A tibolddaróci barlanglakásból az Eighth Avenue-ra

A Pulitzer-díjas Louis Stark

Louis Stark 1889. április 29-én született Tibolddarócon, Borsod vármegyében.¹ Kétéves korában szűlei az Egyesült Államokba emigráltak, a kis Lajos pedig már amerikaiként nőtt fel. 1942-ben elnyerte az újságírás legnagyobb szakmai elismerését, a *Pulitzer-díjat*. Harry S. Truman amerikai elnök „minden újságírók dékánjának” nevezte, amikor 18 év szolgálat után elhagyta washingtoni tudósítói pozícióját. Eddig az elismerésig hosszú út vezetett a daróci pincesorok barlanglakásaiból indulva a manhattani felhőkarcolóokban berendezett szerkesztőségi irodákon keresztül. Ebben a rövid írásban primer források és néhány

* A dolgozat megírásához az abban idézetteknek kívül az alábbi könyvet használtam fel. Székely György (szerk.): Paulay Ede írásából. Színháztörténeti Könyvtár, Új sorozat 17. Budapest, 1988.

¹ Tibolddaróc község izraelita születési anyakönyve, 1889. Mezőkövesd–Felsőábrány anyakönyvi kerület. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár.

korabeli újságcikk alapján megkísérlem felvázolni e neves magyar-amerikai újságíró életpályáját.

Louis Stark családja az Amerikába érkezés után New York Cityben telepedett le. A kis Lou kétéves korától itt nőtt fel, állami iskolákba járt, majd a De Witt Clinton középiskolában (ez a Bronx városrészben található) végezte középfokú tanulmányait.² Ezután beiratkozott a brooklyni New York Tanárképző Iskolába, de hat hónap után félbehagyta tanulmányait és hírlapkiadással, illetve hirdetéssel kezdett foglalkozni. Négy évet dolgozott ezen a területen, majd 1911-től elkezdett alkalmi újságírói megbízásokat teljesíteni. Miután felfigyelt rá az időszak néhány közismert New York-i szerkesztője, állandó állást kapott a *New York City News Association*nél, ahol 1913 és 1917 között dolgozott. Ezalatt kitanulta a riporter szakma rejtelmait, majd egy rövid, a *The Evening Sun*nál töltött kitérő után, állást kapott a *The New York Times*nél, ahol már volt ismeretsége, hiszen korábban is „*be-bedolgozott*” hozzájuk kisebb-nagyobb riportok készítésével. New York város házassági anyakönyvei szerint 1916. augusztus 17-én, 28 éves korában, Manhattanben feleségül vett egy Jennie Schmalhausen nevű, akkor 24 éves lányt,³ aki mellett élete végéig ki is tartott. A házasságból egy Arthur nevű fiuk született.

1917 áprilisában az Egyesült Államok belépett az első világháborúba, így 24 millió sors társával együtt Starknak is regisztrálnia kellett magát az általános sorozásra. Érdekes, hogy sorozási regisztrációs kártyáján (Draft Registration Card) rosszul szerepel születési dátuma, április 29. helyett, május 1-je szerepel. Másik érdekesség, hogy születési helyének Budapest van beírva. Mégis bizonyos, hogy róla van szó, amit az is bizonyít, hogy foglalkozásként „*newspaper reporter*”, azaz újságíró szerepel a dokumentumban. Stark el akarta kerülni, hogy besorozzák, ezért a 12. kérdésre (kér-e felmentést a sorozás alól, és milyen alapon) így felelt: „*ethical grounds, against taking life*” azaz „*etikai alapon, ellenzi az élet kioltását*”.⁴

1919-ben kapta első komolyabb riporter megbízatását. Az American Federation of Labor (Amerikai Munkásszövetség) gyűléséről kellett tudósítania. A sikeresen teljesített megbízást továbbiak követték, Stark egyre elismertebb riporter lett és lassan lépdelt felfelé az újságírói „szamárlétrán”. Legfőképp azért tartották kiemelkedőnek szakmájában, mert az elsők között kísérelt meg túllépni a munkásügyi tudósítások megszokott keretein azzal,

Louis Stark

**Mr. Stark was born in Tibold-
daroc, Hungary. When he was
2, his family emigrated to the
United States. He grew up in
New York, attending public
schools, De Witt Clinton High
School and the New York Train-
ing School for Teachers.**

Részlet Louis Stark nekrológiájából

2 Stark életrajzának szakmai részére vonatkozó információk a *The New York Times*ban megjelent nekrológiájából származnak: Louis Stark, 66, Times Newsmen. The New York Times 1955. május 18.

3 Index to New York City Marriages, 1866–1937. Certificate Number: 18632.

4 United States, Selective Service System. World War I Selective Service System Draft Registration Cards, 1917–1918. Washington, D.C.: National Archives and Records Administration. M1509, Roll: 1753997.

Form 1		REGISTRATION CARD 4/1651 No. 91	
1	Name in full Louis Stark	Age in yrs. 28	
2	Home address 675 E 170 St. New York N.Y.		
3	Date of birth May 1st 1889		
4	Are you (1) a natural-born citizen, (2) a naturalized citizen, (3) an alien, (4) or have you declared your intention (specify which)? Naturalized Citizen		
5	Where were you born? Budapest, Hungary Austria		
6	If not a citizen, of what country are you a citizen or subject? Austria		
7	What is your present trade, occupation, or office? Newspaper Reporter		
8	By whom employed? New York City News Assn.		
9	Where employed? 30 Church St. City		
10	Have you a father, mother, wife, child under 12, or a sister or brother under 12, wholly dependent on you for support (specify which)? None		
11	Married or single (which)? Married	Race (specify which)? Caucasian	
12	Do you claim exemption from draft (specify grounds)? Ethical Grounds against being in military service		
I affirm that I have verified above answers and that they are true			
Louis Stark (Signature or mark)			

Louis Stark sorozási regisztrációs kártyája 1917-ből

hogy a puszta helyszíni riportok helyett megpróbált a sztrájkok és munkáskizárások történetei mögé nézni.

Életútját az amerikai szövetségi népszámlálások segítségével is nyomon követhetjük. Ezekben tízévenkénti pillanatsfelvételek jelennek meg róla és családjáról. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint például az akkor 32 éves Stark 28 éves feleségével, Jennie-vel, és közös fiukkal, a 10 hónapos Arthurral élt egy háztartásban. Érdekes, hogy születési országként itt még Ausztriát, anyanyelveként pedig a németet adta meg.⁵ Az 1930-as népszámlálás adatai ehhez képest annyival bővebbek, hogy megjelenik a szülők nemzetisége is, melyre Stark mind édesanyja, mind pedig édesapja esetében a Hungariant, vagyis magyart diktálta be. Születési országként ekkor Ausztria helyett már Magyarország szerepel.⁶ Az 1940-es népszámlálásban már nem kérdeztek rá az anyanyelvre, viszont a származási országra igen, itt ismét a Hungary szó olvasható. Munkahelye továbbra is a *The New York Times*, és ezúttal információt kapunk anyagi helyzetéről is: 1939-ben 50 hetet dolgozott végig, bevétele pedig meghaladta az 5000 dollárt.⁷ Ez akkoriban egy jó középosztálybeli fizetésnek számított.

1924-ben a *New York Times* munkásügyi specialistájává nevezték ki. Az 1920-as és 1930-as évek folyamán az Egyesült Államok szinte minden részéből tudósított a munkásság helyzetéről, őket érintő fontos és izgalmas ügyekről. Cikksorozatot közölt például a Kentucky állambeli Harlan megyében lévő kőszénmezők körüli véres összecsapásokról.⁸ A rejtélyes Sacco–Vanzetti-ügyről írt cikkeivel is felhívta magára a figyelmet,⁹ valamint ő tudósított a *The New York Times* számára a clevelandi püspök, William Montgomery eretnekségi tárgyalásáról is.¹⁰

5 US Bureau of the Census. Fourteenth Census of the United States, 1920. (NARA microfilm publication T625, 2076 rolls). Record Group 29. Roll: T625_1205; Page: 16B; District 842. National Archives, Washington, D.C.

6 US Bureau of the Census. Fifteenth Census of the United States, 1930. (NARA microfilm publication T626, 2,667 rolls). Record Group 29. District 0514; FHL microfilm: 2341295. National Archives, Washington, D.C.

7 US Bureau of the Census. Sixteenth Census of the United States, 1940. (NARA microfilm publication T627, 4,643 rolls). Record Group 29. Roll: m-t0627-00571; Page: 12A; District 1-533. National Archives, Washington, D.C.

8 A világválság idején lövöldözések, robbantások, sőt, kivégzések is történtek itt a bányászati vállalatok és a szakszervezetek között kitört munkajogi viták keretében.

9 Az ügyről magyar nyelven például a *Rubicon* internetes oldalán is olvashatunk Tarján M. Tamás tollából: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1920_aprilis_15_rejtelyes_gyilkosság_south_braintreeben_sacco_es_vanzetti_ugyenek_kezdetel/ (Utolsó letöltés: 2019. április 12.)

10 William Montgomery Brown (1855–1937) püspök 1920-ban írt egy könyvet, melyben igen furcsa nézeteit foglalta írásba. Szerinte például a kereszténység a kapitalizmushoz hasonlóan az emberiség parazitája, a világ problémáinak megoldását a kommunizmus hozhatja el, Jézus helyére Marxot, az evangélium helyére pedig a *Kommunista kiáltványt* javasolta emelni. 1924-ben Clevelandben az egyház perbe fogta és 23 rendbeli eretnekség elkövetésében bűnösnek nyilvánították. *John L. Kyser: The Deposition of Bishop William Montgomery Brown in New Orleans, 1925. Louisiana History: The Journal of the Louisiana Historical Association* 8 (1967/1). 35–52.

Szakmailag komoly előrelépést jelentett Stark számára, amikor 1933-ban kinevezték a *Times* fővárosi tudósítójává, Washington, D. C.-be. Ezzel kezdetét vette 18 éves washingtoni pályafutása. Ennek megfelelően a második világháború kitérése is a fővárosban érte. 1942-ben, 54 éves korában ismét regisztrálnia kellett magát az általános katonai sorozásra. Regisztrációs lapján – az első világháborúsal ellentétben – már helyesen szerepel születési dátuma, és születési helyként sem Budapest, hanem „Tibold Daracz” van megjelölve.¹¹

Felmerül a kérdés, hogy hősrünk vajon hazatért-e valaha szülőfalujába. Erről e kézirat leadásáig nem sikerült tudomást szerezni, az viszont bizonyos, hogy szándékában állt Magyarországra utazni, 1924-ben ugyanis járt Európában. Ehhez június 30-án kapott útlevelet. A kérvénye szerint három hónapos utazást tervezett tenni feleségével Európába Németország, Ausztria, Magyarország és Franciaország érintésével, az utazást pedig 1924. július 12-én tervezték megkezdeni, New York Cityből indulva.¹² Az is biztos, hogy szeptember 22-én tért vissza New Yorkba a Leviathan nevű hajó fedélzetén, ami 16-án indult Franciaországból.¹³ Feltételezhetjük tehát, hogy az utazás a tervei szerint valósult meg, tehát Magyarországon is járt – így lehetséges, hogy Tibolddarócra is ellátogatott.

Stark 38 évet dolgozott riporterként, mely idő során gyakorlatilag minden lehetséges szakmai elismerést begyűjtött, köztük 1942-ben a legrangosabb díjat is megkapta, amelyről minden újságíró álmodik: a *Pulitzer-díjat*. Az elismerést a munkások ügyeivel kapcsolatos kiemelkedő tudósításaiért ítélték oda neki.¹⁴ De a legnagyobb dicsőretet kortársai elismerése jelentette számára. Híres volt alaposságáról, pontosságáról. Például Paul Douglas, Illinois állam demokrata szenátora így méltatta: „Még sosem láttam egy olyan Lou Stark-cikket sem, amiben bármilyen hiba is lett volna.” Washingtoni megbízatásának végén, 1951 augusztusában még a korábbi amerikai elnök, Harry S. Truman is megemlékezett munkájáról: „Szeretném, ha tudná, hogy mindannyiunk tisztelete és nagybecsülése új pozíciójába is elkíséri önt, és megtiszteltetésnek vesszük, hogy megismerhettük önt, és olvashattuk alapos tudósításait.”¹⁵ Visszavonulását követően csatlakozott a *The New York Times* szerkesztőségi testületéhez és saját maga már általában csak vasárnapi cikkeket és recenziókat publikált, ezeket is ritkábban. Írásai a *Times* mellett megjelentek az Amerikai Politológiai és Társadalomtudományi Akadémia folyóiratában, illetve a *Yale Review*, a *Survey Graphic*, az *Atlantic Monthly*, a *Nation's Business* és a *Current History* hasábjain.

REGISTRATION CARD—(Men born on or after April 28, 1897 and on or before February 16, 1897)			
SERIAL NUMBER U. 1792	1. NAME (Print) Louis Stark	ORDER NUMBER	
2. PLACE OF RESIDENCE (Print) 1921 Kalorama Rd N.W. W.C.			
3. MAILING ADDRESS Same			
4. TELEPHONE DICK 5187	5. AGE IN YEARS MY 54	6. PLACE OF BIRTH TIBOLD DARACZ Hungary	
7. NAME AND ADDRESS OF PERSON WHO WILL ALWAYS KNOW YOUR ADDRESS Mrs. Jennie Stark - 1921 Kalorama Rd N.W.			
8. EMPLOYER'S NAME AND ADDRESS N.Y. Times - Albee Biedering W.C.			
9. PLACE OF EMPLOYMENT OR BUSINESS Albee Biedering W.C.			
I AFFIRM THAT I HAVE VERIFIED ABOVE ANSWERS AND THAT THEY ARE TRUE.			
10. S. S. FORM 1 (Revised 4-1-42)		11-21000-4 Louis Stark (Signature)	

Louis Stark sorozási regisztrációs kártyája 1942-ből

11 United States, Selective Service System. Selective Service Registration Cards, World War II: Fourth Registration. Record Group Number 147. Box or Roll Number: 065

12 U.S. Passport Applications, 1795–1925; National Archives; Washington D.C.; Roll #: 2588

13 Passenger Lists of Vessels Arriving at New York, New York, 1820–1897. M237, 675 rolls. NAI: 6256867.

14 <https://www.pulitzer.org/winners/louis-stark> (Utolsó letöltés: 2019. április 12.)

15 Az idézet helye: The New York Times 1955. május 18.